

**ABDULLA QAHHOR ASARLARIDA SHEVAGA XOS SO‘ZLARDAN
FOYDALANISHI MAHORATI
(“MAYIZ YEMAGAN XOTIN” HIKOYASI MISOLIDA)**

Rajabova Dildora

JDPU o‘zbek tili kafedrası o‘qituvchisi

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada O‘zbek yozuvchilaridan biri bo‘lgan Abdulla Qahhorning so‘zlardan foydalanish san’ati, shevaga xos so‘zlarni o‘z o‘rnida qo‘llashi “Mayiz yemagan xotin” hikoyasi orqali yoritib berilgan.

Kalit so‘zlar: sheva, lahja, so‘z sana’ti, shevaga xos so‘zlar.

Har qanday milliy til kabi o‘zbek tili ham o‘zbek millatini birlashtiruvchi, uning milliy ruhini ifodalovchi vositadir. Chunonchi, Respublikamiz Prezidenti ta’kidlaganidek: “Jamiki ezgu fazilatlar inson qalbiga, avvalo, ona allasi, ona tilining betakror jozibasi bilan singadi. Ona tili bu millatning ruhidir. Ona tilini yo‘qotgan har qanday millat o‘zligidan judo bo‘lishi muqarrar”. Bunday fikrlar bejizga aytib o‘tilmagandir. Xususan, har bir xalqning milliy o‘zligi, avvalo, uning tilida zuhur etadi. O‘zbek tilining tabiati va mantig‘ida xalqimizning saviyasida, tafakkur tarzida o‘z ifodasini topgandir.

Abdulla Qahhor o‘rinli so‘z qo‘llash mahoratini puxta egallagan adibdir. Ijodida voqelikni realistlik talqin etish ustuvorlik qiladi. Adib serqirra ijodkor sifatida adabiyotning deyarli barcha tur va janrlarida qalam tebratgan. „Olam yasharadi“ nomli birinchi hikoyalar to‘plami 1932-yilda bosilgan. Abdulla Qahhor ijodiy hayoti davomida 40 dan ziyod asar e’lon qilgan. Bu kitoblar orasida 30 ga yaqin hikoyalar ham bo‘lib, ular o‘zbek adabiyotida hikoya janrining badiiy ufqlarini kengaytirgani va asarlarida shevaga xos so‘zlardan foydanganligi bilan ahamiyatlidir.

Ma’lumki, badiiy asarda shevaga xos so‘zlardan, lahjalardan foydalanish asarning ifoda kuchi va realistlik qudratini oshirib, fikrning obrazli bayon qilinishini ta’minlaydi. Shuningdek, asarda ma’lum adabiy me’yorlardan qochish, shevalardan foydalanish obrazlarni jonli qilib tasvirlashda kitobxonlarni o‘sha muhitga tushirishga xizmat qildi. Shu sababli ham barcha davrlarda yozuvchilar o‘z asarlarida shevaga xos so‘zlardan lahjalardan unumli foydalanishgan. Biz ushbu maqolamizda yozuvchi Abdulla Qahhorning “Mayiz yemagan xotin” hikoyasida shevaga xos so‘zlardan foydalanish mahorati, ularning asardagi o‘rni va ma’nolari xususida to‘xtalib o‘tamiz. Shu o‘rinda,

sheva, lahja tushunchalariga tilshunos olimlarimizning fikrlariga to'xtalishni lozim topdik.

Abdulla Qahhor hikoyalarining tili alohida e'tiborga molikdir. Xususan, yozuvchi barcha badiiy asarlarida shevalardan foydalanadi. Jumladan, yozuvchining "Mayiz yemagan xotin" hikoyasida ham bir qator shevalardan foydalanganidir. Misol uchun, Mulla Norqo'zi tomonidan ishlatilgan quyidagi so'zlar ham buning yorqin isbotidir:" Mulla Norqo'zi har kuni bozordan qaytib samovarga chiqadi va ko'ngli tortgan odamlarni atrofiga to'plab, yarim kechagacha shariatdan yuz o'g'irgan xotinlar to'g'risida shunday vaysab o'tiradi; ba'zan panjasini yozib, o'zi bilgan oilalarni sanab chiqadi"... Bu yerda "vaysamoq so'zi ko'p gapirmoq, gapirib joniga tegmoq kabi ma'nolarni anglatib kelmoqda. Panja so'zi esa izohli lug'atlarda qo'l ma'nosida keladi"². Yozuvchi bu so'zlarni aynan shevada qo'llashidan maqsad qahramonning holatni yanada ta'sirli qilib chiqarishdir. Bulardan tashqari shevaga xos so'zlar boshqa o'rinlarda ham ko'zga tashlanadi. Masalan, Mulla Norqo'zining xotini tilidan aytilgan ushbu gapga e'tiborimizni qarataylik, "Tag'in ham zilzila bo'lib hammani yer yutmas ekan-da! Tavba qildim-ey..." Yoki bo'lmasa choyxonadagi erkaklar suhbatidagi quyidagi parchada ham buni yaqqol ko'rishimiz mumkindir. "Itning og'ziga charm to'r tutib qo'ygan ekan, "jonidan, nega itingizning og'zini boylab qo'yibsiz, ko'chadan o'zi topib yegani yaxshi emasmi?" desam, "buning ham og'zi sizning og'zingizdek shalaq, ehtiyot yaxshi-da " deydi..."³ Bu yerda tag'in so'zi adabiy tilda "yana" ma'nosida keladi va aynan bu yerda ma'noni yana ham kuchaytirish uchun qo'llangan. Shalaq so'zi esa izohli lug'atlarimizda shaloq tarzida ifodalanadi va asl ma'nosi "qismlari eskirib, ishdan chiqqan " degani, ko'chma ma'noda esa " axloqi buzuq, bezori" ma'nosida keladi.

Aynan bu yerda ham yozuvchi bu so'zni ko'chma ma'noda qo'llaydi va obrazni jonli qilib ko'rsatadi. Bulardan ko'rinib turibdiki, Abdulla Qahhor asarlarda so'z qo'llash mahorati qanchalik yuqori ekanligi. Shu o'rinda adabiyotshunos olim Ozod Sharafiddinovning Abdulla Qahhorning til mahorati haqidagi quyidagi fikrlari yodimizga tushadi: " Abdulla Qahhorning tili o'zi katta olam. Bir marta bu olamga kirgan odam undagi mislsiz go'zallikning asiri bo'lib qoladi, u olam tufayli o'zbek tili deb atalmish ona tilimizning nafisligiga, aniqligiga, rangdorligiga, har qanday nozik tuyg'uni, har qanday murakkab kechinmani ifodalay oladigan qudratga qoyil bo'ladi. Abdulla Qahhor ishlatgan so'zlar, yaratgan jumlar tilimizning boyligini o'zida aks ettirib, kamalakday tovlanadi. Yozuvchi bunga... bunga tinimsiz mehnati bilan erishgan".

²Hojiyev A, Nurmonov A, Zaynobiddinov S, Kokren K, Saidxonov M, Sobirov A, Qurbonov D. Hozirgi o'zbek tili faol so'zlarning izohli lug'ati- Toshkent: "Sharq". 2001, 279-168-betlar

³ Qahhor A. Anor hikoyalar to'plami- Toshkent: " G'ofur G'ulom".2012, 88-bet

Chindan ham Abdulla Qahhor har bir soʻzni oʻz oʻrnida qoʻllay bilgan yozuvchidir. U har bir shevaga xos soʻzni qoʻllar ekan uning ortida oʻsha muhitni jonli, taʼsirli va oʻsha obrazni yanada kitobxonga yaqinlashtirish maqsadi yotadi va eng muhimi oʻzbek tilining naqadar boy til ekanligini ham koʻrsatishga harakat qiladi. Yana hikoya tahlili davom ettiradigan boʻlsak, shevaga, lahjaga xos boʻlgan soʻzlarga nazarimiz tushadi. “ Agar siz yuziga kulib qarab turmasangiz, devorga shoti qoʻyib koʻchaga moʻralaydi; koʻylaklik olib bermasangiz, tom orqasidan koʻylakli uzatadigan chiqib qoladi”... Ushbu parchada ham qipchoq lahjasiga mansub soʻzlar qoʻllangan. Shoti soʻzi adabiy tilda “ narvon”, tom soʻzi esa “ uy” deganidir. Bundan shuni anglashimiz mumkinki, asar qahramonlari qishloq odamlaridir. Yozuvchi bunday soʻzlardan foydalanar ekan faqatgina obrazlarni yashash hududini koʻrsatibgina qolmay ularning nutqida emotsional-ekspressivlikni ham namoyon qilmoqchi boʻladi. Masalan, hikoya oxirida ayol tilidan ishlatilgan “ megajin”, “ manjalaqi” yoki boʻlmasa devor tepasidagi oʻn ikki yoshli qizning nutqida “ – Hu oʻl, turqing qursin! Boshingga solaymi shu bilan! Mahallada sasib, oʻquvchi qizlarga kun bermaysan-u, oʻzing notoʻgʻri ish qilasan...” ham koʻzga tashlanadi. Shu oʻrinda emotsional-ekspressiv soʻzlar oʻzi qanday boʻladi kabi savol tugʻiladi? Emotsional-ekspressiv soʻzlar- bu uslubiy boʻyoqqa ega boʻlgan soʻzlardir, Ular ijobiy yoki salbiy maʼnoga ega boʻladi. Bunday soʻzlardan nutqda his-hayajonlarni, soʻzlovchining voqelikka nisbatan salbiy yoki ijobiy munosabatini ifodalash maqsadida foydalaniladi.⁴ Aynan bu yerda ham yozuvchi tomonidan obrazlarning vaziyatga salbiy munosabatini ifodalash uchun foydalangan. Turq soʻzi izohli lugʻatlarda “ yuz” soʻzining salbiy maʼnosi sifatida beriladi. Bu soʻzdan ham asosan qipchoq lahjasiga mansub kishilar foydalanadi.

Yuqoridagi misollardan koʻrinib turibdiki, Abdulla Qahhor oʻz asarlarida soʻzlarni juda oʻrinli va mahorat bilan qoʻllay olgan. Abdulla Qahhor asarlarining tub mohiyatini, uning soʻzga usta yozuvchi ekanligini bilmagan kitobxonda “ Abdulla Qahhorni nega buncha buncha eʼzozlaymiz? , Mahoratiga nega bunchalik tahsin oʻqiymiz? “ kabi savollar tugʻilishi tabiiydir. Ibrohim Haqqulning “ Abdulla Qahhor jasorati” maqolasida quyidagi fikrlarga nazar tashlasak ushbu soʻzlarga javob topish mumkin: “ U soʻz bilan moʻzija yarata bilgan, til mehnatini zargarlik sanʼati darajasida yuksaltira olgan yozuvchi edi. Abdulla Qahhor hikoya va qissalaridagi har bir soʻz, har bir iboraning shu qadar oʻrni muhim va mustahkamki, ularni boshqa soʻz, boshqa ibora yohud jumla bilan ham oʻzgartirish imkonsizdir “. Haqiqatan ham, yozuvchining soʻz qoʻllash mahoratiga qoyil qolmasdan iloj yoʻq. Shevaga xos soʻzlardan foydalanish orqali oʻzbek tili leksikasining boyishiga katta xizmat koʻrsatdi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI: (REFERENCES)

1. Ashirboev S. O‘zbek dialektalogiyasi- Toshkent: “Nizomiy nomidagi TDPU”. 2011, 80 B
2. Hojiyev A, Nurmonov A, Zaynobiddinov S, Kokren K, Saidxonov M, Sobirov A, Qurbonov D. Hozirgi o‘zbek tili faol so‘zlarning izohli lug‘ati- Toshkent: “Sharq”. 2001, 336 B
3. Qahhor A. Anor hikoyalar to‘plami- Toshkent: “ G‘ofur G‘ulom”. 2012, 200 B
4. Jamolxonov H. Hozirgi o‘zbek adabiy tili- Toshkent: “ Talqin”. 2005, 272-B
5. Туйчибоев Б, Хасанов Б. « Узбек диалектологияси»- Тошкент: «Халк мероси». 2004, 113 Б